

Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Szerk.: Gagy József. Csíkszereda, KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó 1996. 283 p.

Kevés olyan régió található Európában, amely az etnicitás kutatásának olyan kiváló terepe lenne, mint Erdély. Magyarok románok, cigányok, szászok élnek itt egymás mellett, egymással - hogy a kisebb lélekszámú ukránokat, oroszokat, örményeket stb. ne is említsük. A kutatóknak nincs könnyű dolga, ha ennek a sokszínű kulturális régióknak az etnikai vizsgálatába fog, hiszen olyan elfogultságtól mentes módszer kell alkalmaznia, mellyel a nemzetiségek „egy más mellett élését kultúra közti „határról vizsgálhatja.

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) a Székelyföld etnicitásának kutatásával foglalkozik Munkájuk egyik eredménye ez az 1996-ban kiadott könyv, amelyben a magyar-román, illetve a magyar-cigány etnikum egymás mellett élését vizsgálják A kötet tíz - már korábban is publikált tanulmányt foglal magába, melyeknek szerzői: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagy József Oláh Sándor és Túros Endre.

A tanulmánykötet végén található módszertani összefoglaló (Biró A. Zoltán: *A megmutatkozás kényszere*. 247-283.) az erdélyi etnicitás kutatásának több „veszélyes pontját is felsorolja. Egyrészt, mint a tanulmány szerzője írja, a KAM kutatásainak eredménye könnyen kerülhet „annak az emberjogi, humánus elveket hirdető ideológiának az uszályába, [...] amely a legitimitásukért küzdő etnikumok, kisebbségek kapcsán ma egyre nagyobb hangsúlyt kap (248.). Másrészt pedig tudomány és politika összekeveredésével tabuvá válhat az etnicitáskutatás. Ennek oka, hogy a „közélet szereplőinek megítélése szerint adott helyen, adott formákon veszélyes lehet ennek jelenléte (248.). A „kampányszerűen jelentkező diskurzustípus előtérbe kerülésével a szakszerű kutatás háttérbe szorul(hat). A KAM tagjai mindezek miatt munkájukban, mint írják, igyekeznek elkerülni a „túlpolitikált etnikai diskurzust.

A székelyföldi magyar, román és roma etnikumot kommunikációs helyzetekben vizsgálták. A különböző etnikumok közötti érintkezést „találkozási helyzeteknek nevezték. „Találkozások, a KAM munkatársainak megfogalmazása szerint, azok, melyek „különböző etnikumokhoz tartozó személyek között történnek, legyen szó fizikai vagy mentális jellegű találkozásról, és amelyben a résztvevők számára az etnikai hovatartozás kifejeződése oly mértékben fontos, hogy ez a kifejeződés befolyásolja, alakítja a találkozási helyzet viselkedésmintáit (249.). Ezekben az esetekben „a helyiek az idegen személyhez való viszonyulásaikban idegen és saját etnikai jegyeket termeltek, s e praxis révén a saját és idegen etnikum közötti viszonyt újra és újra definiálták (22.). „Találkozásoknak nevezik tehát mindazokat „a két vagy több résztvevős eseményeket, amelyekben az [...] etnikai jegyek valamilyen oldalról megfogalmazódnak, függetlenül attól, hogy ez a megfogalmazás a viselkedés vagy a beszéd szintjén történik (64.). „Ez a megnevezés nem függ attól - mint írják-, hogy ezek a szereplők tényleges találkozási eseményekben vesznek részt, vagy csupán beszéd tárgyát képező szereplők, átbeszélési helyzetekben (56.). Az „átbeszélési helyzet - melyet munkájukban nem határoznak meg pontosan- olyan kategória, amely a találkozási események utólagos megbeszélését jelenti az etnikum tagjai között. S e két kategória, a „találkozások és ezek „átbeszélése, véleményük szerint az etnikai határok termelődésének aspektusait adja meg.

„Az etnicitásvizsgálat - írják - [...] nem több, mint annak kimutatása, hogy adott néphez, nemzethez, csoporthoz tartozók a találkozási helyzetekben saját kultúrájukból mikor, mit, mennyit és milyen módon kívánnak megjeleníteni és forgalmazni mint sajátuk tartott etnikai elemet (251.). Csak az a baj, hogy a szerzők nem tisztázzák, mit értenek a „nép fogalmán, mennyiben választják (?) el ezt a „nemzettől, hogyan határozzák meg a „(nép)csoporthat alkotó etnikumokat stb. Az „eticitás értelmezésükben tehát nem eleve adott etnikai jegyek

tárháza, hanem a „találkozás-i kontextusokban működő „érdekek függvényében deriválódó, (. J a társadalmi folyamatok és kapcsolatok olyan aspektusa, amelyben a kulturális különbözőségek közvetítődnek (17.). A kommunikációs helyzetekben megjelenő etnikai jegyek csoportjába azokat a - saját megfogalmazásuk szerint „helyzetelemeket sorolják tehát, amelyeket maguk a megkérdezettek annak tartanak Ezek közé tartoznak például a kulturális másság, a személyi adottságok és az aktuális viselkedési formák

A kötet összegző, módszertani tanulmánya utal arra, hogy a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport etnicitáskutatása a „Dell Hymes-féle beszélésnéprajz nyomdokain haladva a konkrét tér- és időparaméterekkel rendelkező helyzetek, események antropológiai elemzését tartotta szem előtt (249.). Sajnos a tanulmányból az előbbi idézetten kívül semmi mást nem tudhat meg az olvasó erről a módszerről, ezenkívül Dell Hymes munkáit - amelyekből a KAM feltételezhetően merített - a kötet végén megadott szakirodalom-lista sem tartalmazza. Ellenben ugyanebből a szakirodalom-listából megtudhatja az olvasó, hogy munkájukhoz milyen, különböző tudományágak területéről származó tanulmányokat használtak. Így megemlítik többek közt, Benedict Anderson, Fredrik Barth, Thomas Hylland Eriksen, Ernest Gellner, Erving Goffman, Eric Hobsbawm, Orvan Löfgren néhány munkáját. Meglepő viszont, hogy a kutatásokat összegző tanulmányok nem hivatkoznak ezekre a szerzőkre. A kötet a szakirodalom-listákat tekintve sem egységes. Néhány tanulmány a jegyzetek közt szerepelteti a felhasznált módszertani irodalmat (például Oláh Sándoré), mások „irodalom-listát adnak (például Gagy József, Túros Endre), a két szerzőpáros (Biró A. Zoltán-Bodó Julianna, illetve Biró A. Zoltán-Gagy József) munkája viszont egyáltalán nem közöl felhasznált irodalmat. Kérdés, hogy ez arra utal-e, hogy a szerzők nem használtak semmiféle szakirodalmat, és csak „saját módszereik alapján dolgoztak-e, vagy arra, hogy nem tartották szükségesnek megemlíteni forrásaikat.

A könyv első tanulmánya a Biró A. Zoltán és Bodó Julianna szerzőpáros *Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban* (15-45.) című munkája. Azt vizsgálják, hogy miként „alakul a különböző etnikumokhoz tartozó egyének és közösségek viszonya abban az esetben, amikor a kapcsolat hivatalos intézkedés vagy utasítás nyomán jön létre (15.). Ezt véve alapul a magyar etnikum „kizárási technikáit (A eset) egy magyar többségű kisváros általános iskolájának tanári karában vizsgálták. A „bekebelezési technikákat (B eset) egy magyar lakosságú faluba kerülő román nemzetiségű erdész példáján nézték meg. A „találkozások résztvevői közül csupán a magyarokat (a befogadó többséget) vizsgálták A román oldal interpretációs technikáival nem foglalkoztak Ezt, mint írták, később szándékoznak feldolgozni.

A kötet második tanulmánya: Biró A. Zoltán és Gagy József : *Román-magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet* (45-113.). A szerzők a román és magyar etnikum együttélését vizsgálják Csíkszeredában, egyrészt felvázolva a város „nemzetiségtörténelmét, másrészt a mai helyzet „általános jellemzését adva. A „találkozásokat egy négymezős mátrix- nyilvános-privát és formális-informális - rendszerébe helyezve vizsgálják.

A tanulmánykötetben Oláh Sándortól több munkát is közölnek Oláh egyik írásában a homoródalmási magyar görög katolikusokat, a helyi román etnikumról alkotott képet és a „román-magyar szembenállást vizsgálta egy 1940-ben erőszakkal lebontott görög katolikus templom esete kapcsán („Magyar görög katolikus„románok. *Vallási-etnikai feszültségek egy székely faluban a két világháború között* 113-139.). Négy további tanulmányában pedig cigányok és magyarok kapcsolatait kutatta egy székely faluban: 1. Cigány-magyar kapcsolatok (a többségi magyarság cigányképe vizsgálat) (181-195.); 2. „Szeretnek... s szükségük es van reám... (195-207.); 3. Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között (207-225.); 4. Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között (225-247.).

A kötetben található még Gagyi József *Jonika. Egy román állami iskolai tanító és a magyar közösség együttélése egy székelyfaluban a két világháború között* (139-165.) című munkája is. A szerző célja egy székelyföldi faluban dolgozó román nemzetiségű iskolaigazgató és a falu magyar lakosainak viszonyát bemutatni a múlt rendszerben.

Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? Református templom egy katolikus magyar faluban; templomépítés mint szimbolikus térfoglalás (165-181.) címmel szerepel a kötetben Túros Endre tanulmánya, amely nem székelyföldi, hanem Kalotaszeg Kolozsvárhoz legközelebb eső falujában, Kisbácson folytatott kutatásokat összegez. Kalotaszeg nem tartozik a KAM kutatásai által behatárolt régióba, hiszen mint a kötet módszertani összefoglalója közli, a kutatócsoport Székelyföldön végez vizsgálatokat. De akkor egy Kisbácson végzett kutatásokat összegző tanulmány miért szerepel a könyvben? Ennek az ellentmondásnak a magyarázata elkerülhetetlen lett volna annak tisztázása végett, hogy a tanulmánykötet szervezőeleme a „területi vagy az „etnikai elv-e.

A kötet utolsó tanulmánya Biró A. Zoltán munkája, melynek címe: *A megmutatkozás kényszere és módszertana. Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép-kelet-európai régióban*. Ez a tanulmány bemutatja a KAM etnicitáskutatásainak helyszínét, elemzi néhány fontosabb következtetését, felsorolja az elemzett kérdésköröket és etnicitáskutatásuk néhány módszertani problémáját.

Mint ma már Magyarországon is ismeretes, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoportnak nem ez az első publikációja az etnicitás területén. A nyolcvanas évek közepétől végeznek vizsgálatokat székelyföldi falvakban és városokban. Kutatásaik során egyrészt a romániai magyar nemzetiségi intézményrendszer hálózatát, másrészt a mindennapi életet, annak megnyilvánulásait, működési mechanizmusait és szerveződési módjait elemzik, és ezen belül az etnikumok egymás mellett élését vizsgálják *Az Egy más mellett élés* című könyv tanulmányai is e vizsgálati rendszerbe illeszkednek.

A saját kultúra kutatásának számos nehézsége van. A kutatónak „határon álló szerepet kell felvállalnia, azaz olyan álláspontot kell képviselnie, amely egyrészt saját, megélt és megszokott mindennapi kultúrája határán, másrészt a saját kultúrájának mint kutatási területnek határán van, amelyet sajátos, viszonylag külső nézőpontból szemlél. Mivel ebben az esetben a kutató a saját maga által is hordozott kultúrát vizsgálja, a „közös tudásból adódó belső fogalomrendszer használatát korlátoznia kell. Hiszen nem biztos, hogy a fogalmak ugyanazt jelentik „kultúrán kívül, mint „kultúrán belül'. Az elkészült munka nem pusztán a szerző által a kutatott anyagra felállított rendszerben interpretálódik, hiszen a „kikerülés, a publikálás révén megjelenik az olvasó, ezért a szerzőnek csínján kell bánnia az általa létrehozott tudományos metanyelvvel.

Az Egy más mellett élés című kötet szerzői két (román-magyar), illetve három (román-magyar-cigány) etnikum együttélését vizsgálták. Ezeket az etnikumokat a „helyiek (magyar lakosok) és az „idegenek (román etnikum) kategóriába sorolták. A roma népességnek nincs ilyen megkülönböztető jelzője a tanulmányokban. A román és a magyar etnikum megnevezésére alkalmazott kategóriák eleve adott értelmezési rendszert sugallnak; ennek oka abban is kereshető, hogy a szerzők a „helyiek és az „idegen minősítést nem használták következetesen.

Biró A. Zoltán és Bodó Julianna tanulmányukban 1985 és 1990 közötti „találkozási helyzeteket vizsgáltak, olyan eseteket, amikor felsőbb szervek utasítására román pedagógusokat helyeztek magyar iskolák tantestületeibe, illetve román tisztviselőt magyar falvakba. Ez esetben az „idegen fogalom az ország egy másik területéről származó román anyanyelvű egyént fed. A „helyiek elnevezés pedig a magyar többség csoportjának tagjait jelenti. Az „idegen fogalma Gagyi József tanulmányában újabb értelmezésekkel bővül: „ezek az idegenek hivatalnokként a falusi közösség fölé vannak rendelve (ez az értelmezés a Biró-Bodó tanulmány B esetében is körvonalazódik, bár kifejtve nincsen), valamint: „ezek az

idegenek egy gazdasági-társadalmi-politikai gyarmatosítónak tekintett államszerkezet helyi meg-bízottjai; „ugyanakkor ezek az idegenek más nyelvet beszélnek, más kultúrkörből érkeznek (141.). A kötet utolsó tanulmányában az „idegen fogalma azzal egészül ki, hogy az „idegen egy „új személy, aki az „etnikai csoport tagjává kíván válni (277.). Mindemellett az „idegen szó azt az értelmezést is sugallja, hogy a románok „idegenek a Székelyföld területén, holott - mint az a Bíró-Gagyai szerzőpáros munkájából kiderül - legalább háromgenerációs folytonosságról beszélhetünk. Veszélyes azonban olyan fogalommal dolgozni, melyhez oly sok pejoratív érzelm tapad, mint az „idegen szóhoz Romániában. A szerzők szándéka apolitikusnak maradni, de ennek a kifejezésnek a használata ezt nem segíti elő. Az ilyenfajta megfogalmazással az a probléma, hogy eleve minősít. Azaz olyan kategóriarendszert állít fel, amely az olvasót érzelmileg befolyásolja. Ráadásul az „idegen fogalmat idézőjel nélkül vezetik be a szerzők, s erre csak később adnak magyarázatot, de ennek ellenére nem használják következetesen. Ez utóbbira példa a Bíró-Bodó szerzőpáros tanulmányának az a részlete, amely az „iskola elrománosításának következtében nehéz helyzetbe került „magyar tanárok(!) és az „iskolába helyezett idegenek (!) viszonyáról ír (24.). Ha már használják a szerzők a két etnikumot minősítő fogalmat, miért nem használják azt következetesen, egymás mellett? Azaz ha a román etnikum tagjai „idegenek', akkor a magyarok miért nem „helyiek?

Ugyanez a probléma merül fel, többek közt, a román népesség „idegenségének indoklásakor is. Azaz a szerzők olyan, a saját kultúrájukban „eleve” adott és ezért „megértett” magyarázatokkal szolgálnak, melyek előtt a kívülálló értetlenül áll(hat). Erre példa az előbb említett munka második (B) esettanulmányának egy részlete, melyben azt vizsgálják, hogyan „kerül be egy román nemzetiségű erdész egy többségében magyarul faluba. Az „idegen a faluba érkezésekor egyáltalán nem ismerte a magyar nyelvet- írják-, és fizikai megjelenése is (!) egyértelműen jelezte, hogy ő más etnikumhoz tartozik, mint a falubeliek (36.). Hasonló Túros Endre tanulmányában a cigányok jellemzése: „A cigányok azonban rendhagyó módon viselkedtek. Szaporodtak, gazdagodtak (arannyal kereskedtek egykor és kereskednek ma is), és nem akarták elszalasztani a társadalmi beilleszkedés lehetőségét. (168.)

Az olvasónak lehetnek képzetei a havasalföldi románokról, hallhatott rossz vicceket az olténiaiakról, Erdélyben jártakor találkozhatott erdélyi románokkal, esetleg lehetnek bukaresti ismerősei stb. Ezek után felmerülhet, hogy a fizikai megjelenésnek milyen „egyértelmű jeleire utal a szerzőpáros. Túros Endre a romákról is leír közhelyeket. A kérdés csupán az, hogy ha közhelyként használta fogalmait, akkor miért nem tette idézőjelbe, ha viszont saját kutatói megfigyelését mutatja be, akkor miért nem írja le, hogy pontosan mire gondol. Végeredményben az ilyen jellemzés létező, toposzokra szorítókozó háttértudást eleveníthet) fel az olvasóban. A más „kultúrájú ember nem feltétlenül érti ezt a fajta „közös tudásra épülő tolvajnyelvet.

A tanulmánykötet másik alapvető hibája az idézőjel elmaradása, illetve helytelen használata. Ez, látszólag, csupán filológiai apróság, de lényegi problémát takar, hiszen a megfogalmazás kétértelműségét vonja maga után. A szerzők fogalmakat, gondolatokat idéznek a „helybeliektől, s ezeket nem teszik idézőjelbe. Ezzel a megkérdozett véleménye szerzői véleménnyé alakul át. Példa erre Gagyai József *Jonika* című tanulmányából a következő: „...a románokról nagyon jól tudják a helyiek, a világháborúból hazatértek, hogy ellenségek (!)... (152.) (Az idézőjel hiánya ebben az esetben azért is feltűnő, mivel (agy József más helyen használja ezt az írásjelet: „Az értékelések szerint - tehát anélkül, hogy bármit is lehetne tudni *Jonika* akkori valódi szándékairól - mindezt »önzetlenül«, »a faluért«, »gyermekéért« tette. Ha a fenti idézetek idézőjel nélküli véleménynyilvánítások, akkor ez miért idézőjeles?) Vagy ugyanennek a tanulmánynak egy másik helyén: „...lehetett már úgy *gondolkozni* (kiemelés az eredetiben) *Jonikáról*, mint aki bizonyos vonásaiban különbözik a közösség tagjaitól, de nem azonos az 1916-ban betörő (!), a helyieket megsebesítő (!),

megölő (!), majd 1918 után kultúrasorvasztó(!) oktatáspolitikát alkalmazó »nem mi«-ekkel (158.).

Túros Endre tanulmányában hasonló „idézőjeltelen idézeteket találhatunk: „Iskola és templom vonatkozásban tehát a magyar-cigány viszony semmiféle bonyodalmat nem jelent, a helybeli románságnak azonban az iskolában és a templomban egyaránt kellemetlen a cigányok betolakodása(!). Ugyanennek a tanulmánynak másik helyén a következő megállapítás szerepel idézőjel nélkül: „Az ötvenes években még románok és magyarok egyaránt biztosan tudhatták, hogy ők mindenképpen különbek a cigányoknál, mert azok:

mocskosak,
szegények,
erkölcstelenek (!)” (168.). (A tördelés az eredeti.)

Szerzői vélemények ezek a gondolatok? Vagy a „helybeliek álláspontját idézik? Esetleg mindkettő?

Az idézethibák egy másik csoportját olyan idézőjeles szavak alkotják, melyek értelmüket, megfogalmazásukat tekintve nem tűnnek idézetnek. Ennek oka az is, hogy semmiféle utalás nem található arra, hogy kitől, hol, mikor készített interjúból származnak. Lejegyzett beszélgetésről van-e szó, vagy a szerzők csak emlékezetből idéznek. Példa erre a Biró-Bodó szerzőpáros munkájából a következő részlet: „»Ők ilyenek - mondták igen sokszor a helyiek - , és ő nem tehet róla, hogy közéjük tartozott.« »Nem az ő hibája, hogy ilyen«. »Ő nem tehet róla.« Ilyen és ehhez hasonló felmentések, magyarázatok sokaságával találkoztunk a vizsgálat során (42.).

Biró A. Zoltán és Gagy József tanulmányában szintén szerepelnek ilyen bizonytalan eredetű „idézetek. Az ő esetükben azért is érthetetlen ez a fajta idézési módszer, mivel munkájuk elején jegyzetben részletesen felsorolják, hogy mikor, hány és milyen etnikumbeliekkel készítették interjút. Felmerül tehát a kérdés: miért nem az eredeti beszélgetésekből idéznek, miért fogalmazzák át azokat. Például: „A kifejezés (ti. »gyékénykofferes kolonista«) alapvető tartalma azonban: »a mi munkánkon élösködők; mi éljük az életünket, végezzük a dolgunkat, ők mindenbe beleakadnak, mindentől hasznot húznak, az általunk adott csúszópénzekből meggazdagodnak, tehát a legfölsőlegesebb részei a (helyi) társadalomnak« (58.). Hasonló módon „idézi a román etnikum véleményét is: „Megideologizált és ugyanakkor gyakorlatilag is érvényesülő követeléssé vált, miszerint »Jár nekünk, hogy a magyarok velünk románul beszéljenek«; »a magyaroknak tudni kell románul, hiszen Romániában élnek stb.« (83.)

Ennek az idézettípusnak a példái Gagy József *Jonika* című tanulmányában is megtalálhatók, ahol a szerző szintén a „beszélő szájába adott idézetekkel él: „A napi eseményekben megfigyelhető kis elhatárolódások mind identitásépítők is voltak: »minket ilyeneknek mondanak, de mi nem ilyenek, hanem mások vagyunk, és azt is tudjuk, hogy miben és mennyiben mások Legalábbis meg tudjuk fogalmazni erről az álláspontunkat« (144.).

A problematikus idézés harmadik változata, amikor idézőjel nélkül szerepelnek „közös emlékezetre építő idézetek. „Íme néhány középszintű (?) példa: Romániában élünk! A román nyelvet itt mindenkinek tudni kell! Ő is román kenyeret eszik! (Tudniillik a magyar. [Sic!]) Itt mi vagyunk itthon! Ezt a földet nem lehet elvenni! A magyarok fennhordják az orrukat. Beszéljen velem románul! (Tudniillik a magyar. [Sic!]) A román történelmet mindenkinek ismerni kell, aki itt él! Stb. (87.).

Ez esetben a félreérthetőséget az egyes, illetve többes szám első személy használata okozza. Bár nincsenek idézőjelben, de ezek a mondatok is idézetnek látszanak, mivel a beszélő száma és személye erre utal. A szövegösszefüggésből azt is megtudhatjuk, hogy a román etnikum tagjai használnak ilyen („s vannak még rámenősebbek [!] is) (87.) megfogalmazásokat. Ezeket azonban az olvasó vagy elhiszi a szerzőknek, vagy nem, hiszen

utalás nincs a beszélőre, s mint a következő szövegrészletből megtudja, ezek a kijelentések „csak román-román kapcsolatban hangozhattak el, s ott is csak bizalmas viszony esetén (87.). Ha pedig ez igaz, akkor a magyar etnikumhoz tartozó szerzőpáros honnan tudhatja ezt? Ezenkívül bevezetőjükben leírják a szerzők, hogy a román etnikum tagjait nem kérdezték meg, ezt csak később szándékoznak megtenni. A szöveg az olvasó számára ezért érthetlenné és hiteltelenné válik. Olyan szentenciává, mely kétségessé teszi a kutató véleményének megalapozottságát, és felmerülhet az is, hogy ezek „múltbeli tapasztalatok terepmunka nélküli felidézései csupán.

Az idézettípusok bemutatásánál rávilágítottam arra, hogy felmerülhet a szerzői hiteltelenség problémája is munkájukkal kapcsolatban. Ennek oka a terepmunka elégtelensége vagy elégtelenségének látszata. Munkájuk során „találkozásokat elemeznek, de elemzéseiket gyakran nem támasztják alá kellő számú bizonyítékkal, pusztán szerzői „kinyilatkoztatással alapozzák meg. A Biró-Gagyai szerzőpáros tanulmányával kapcsolatban is felmerül a megalapozatlan következtetés gyanúja: „Ha a találkozás ténye előre ismert, akkor igen gyakori eset az, hogy a magyar fél magában jó előre felkészül a találkozásra oly módon, hogy begyakorolja a találkozás kulcsmondatait, kulcsfontosságú gesztusait, gondolatban előre kiválasztja azokat a technikai fogásokat (térhasználat, gesztusok stb.), amelyek az ő elképzelése szerint a legjobban illenek a várható találkozáshoz. De gyakran még ennél is tovább megy: elgondolja(!) a találkozás lefutásának főbb mozzanatait, a végkifejletet siettető vagy meghatározó mozzanatokot, a kezdőformulákat s természetesen a találkozásból való kilépés leghatékonyabbnak ítélt módját (97.). Nem egyértelmű, hogy a kutatók honnan szerzik értesüléseiket. Hogy tudatos megfigyelés eredményét írják le, vagy csupán emléket idéznek fel? Esetleg általános benyomást közölnek?

Hasonló probléma merül fel Gagyai József *Jonika* című munkájával kapcsolatban is, amelyben, bár szerepelnek interjúrészletek, de érthetetlen az olvasó számára, hogy mit bizonyítanak: „Az egyszer kialakult személyi kapcsolatokat is ápolta Jonika. Az alábbi történetben felidézett esemény bárhol megtörténhetett volna abban az időben magyar tanító és parasztember között. A zavaró tényező nem Jonika román volta, hanem a közvetlen családi háttér: Jonika felesége, aki bizonyos okokból kifolyólag (?) nem tanult meg magyarul, sokkal ritkábban érintkezett a helyiekkel, s aki a helyiek véleménye szerint: »nem szerette úgy (mint férje.) a magyarokat.« »Tudom ezt, hogy nevenapja vót, s vót egy hermonikám, s meghermonikáltam, s asztán reggelig nem akart elereszteni! Akkor én már házas ember vótam, s megmuzsikáltuk a névnapján, mi ketten vótunk. S abba a helybe, ő csinát szederből bort, tudja... kéremszépen, ötven lej akkor nagy pénz vót, ötven lejt adott!« (Cs. Á.) (155.)

Érthetetlen, hogy a szerző milyen „zavaró családi háttérről beszél. Az általa idézett interjúrészlet éppen egy névnapi „megmuzsikálás szíves fogadtatását meséli el. Az az állítás, hogy a falu és Jonika közötti „személyi kapcsolatokat a tanító közvetlen családi háttére „zavarta volna, csupán szerzői vélemény, melyet nem támaszt alá az elmesélt történet. Lehetséges, hogy az interjú további részleteiből kiderül a „zavaró tényező, ezt a szerző azonban nem osztja meg az olvasóval.

Ugyancsak Gagyai József tanulmányával kapcsolatban merül fel a szerzői vélemény megalapozatlanságának problémája. Egy farsangi „alakoskodás során a beöltözött gyerekek hamut szórtak a falusiakra, a játékba Jonikát is bevonták. Ám a román tanár „összehamuzása miatt a gyerekek másnap nem mertek iskolába menni. Mi oka lehetett ennek? - kérdezi a szerző. A probléma az, hogy ezt a kérdést mintha csupán önmagának tenné fel, és nem a helybelieknek „Mitől is félnek oly nagyon a szereplők, a maszkarák - akik Jonika számára, valószínűleg, felismerhetetlenek? Véleményem szerint a társaiktól, a faluközösségtől. Azoktól, akik nem helyeslik, hogy gesztusukkal átléptek egy határt - hogy lefokozták a tanítót, vagy bevonták a játékukba az idegent. Azoktól, akik felhívhatják Jonika figyelmét arra, hogy kin kell megtorolnia a sértést - ha ugyan a gesztust ő annak fogja fel. Valószínű,

hogyan a Jonika mellett álló falusiak azonnal értelmezték a gesztust - besegítettek Jonikának abban, hogy megértse az üzenetet (153.). A szerzői vélemény csupán egy a sok közül. Vajon mi okból nem idézi a falubeliek álláspontját is? Miért állít fel hipotézist visszaemlékezések bemutatása helyett? Miért nem közli azokat a momentumokat, amelyekből levonta következtetéseit? Az olvasó számára úgy tűnik, a szerző nem jelenséget, eseményt elemez, hanem csupán abba belevetített nézeteit összegzi.

A következtetések és magyarázatok ellentmondásossága is hozzájárul(hat) a kutató hiteltelenné válásához. Ez a probléma kerül elő Biró A. Zoltán és Gagyai József tanulmányával kapcsolatban is. Munkájuk első felében Csíkszereda „nemzetiségi történelmét (pontosabban „népi, szubjektív történetét) mutatják be. A román és a magyar etnikum egymás mellett élését vizsgálva a szerzők megállapítják: „Sajnos, a jelenben szociográfiai módszerekkel nem lehet megtudni, hogy miképpen minősítették magukat az egymás közötti, mindennapi közbeszédben a románok, ugyanis ha él is még valaki azoknak a gyermekeként, akik akkor (az 1919-20-as évekről van szó - B.B.) Csíkszeredába jöttek, és tudna emlékezni azokra az időkre, az az illető nem lakik ma Csíkszeredában, hiszen 1940 szeptemberében minden, a városban korábban megtelepedett román elköltözött innen (57.). Az el nem végzett kutatás indoklásával az a gond, hogy pár oldallal előbb a szerzők a következőt írták: „A háború utáni átmeneti időkben kis számban újra érkeztek románok Csíkszeredába. Általában azok jöttek vissza, akik a két világháború között is itt éltek, és 1940-ben (!) eltávoztak. Ezek az adminisztrációban helyezkedtek el (52.). Az olvasó értetlenül áll az ilyesfajta ellentmondásokkal szemben. Hiszen az el nem végzett vizsgálat, a fentiek szerint, elvégezhető lett volna. Akkor mi okból nem végezték el? Ha viszont valóban nem élnek már Csíkszeredában 1940-ben elmenekült románok vagy azok leszármazottai, akkor a szerzők miért nem fogalmaznak figyelmesebben?

„Figyelmetlen fogalmazás Gagyai József *Jonika* című munkájában is előfordul. A szerző nem közli tanulmányában terepmunkája helyszínének nevét. Mint jegyzetben írja: „A falu nevét a továbbiakban sincs szándékomban leírni, leginkább abból a - megírás és a mostani közlés közötti időszakban szerzett - tapasztalatból kiindulva, hogy mindaz, amit ismertetni szeretnék, több székelyföldi faluban megtörtént (160.). Ennek a megkötésnek ellentmond a tanulmány egyik kérdése: „Mi történt tehát Csíkmenaságon(!) az 1920-as évek egyik farsangján? (152.) A kötetben közölt tanulmányok nagy része, mint már írtam, másodközlés. Nagy hiányossága, hogy a másodszori kötetbe rendezés előtt a szerzők nem gondolták át újra munkájuk fogalomrendszerét, levont következtetéseit, nem küszöbölték ki a hibáit, kétértelműségeit.

Mindezek ellenére a kötetben vannak hitelesnek tűnő terepmunkával alátámasztott tanulmányok is: Oláh Sándor írásai érzékeltetik, hogy alapos terepmunka áll mögöttük, és hogy a szerző uralja az anyagot. Érvelése érthető, idézetei pontosak, hitelesek. Négy tanulmányában a cigányok és a magyarok interetnikus kapcsolatait vizsgálja egy székelyföldi falu „többségi magyarsága cigányképe (181-194.) és egy cigány kovács életútjának bemutatásával. Másik két tanulmányában „szimbolikus elhatárolódások' után kutat egy település cigány lakosai között, illetve gazdasági kapcsolatot tár föl a magyar és a cigány etnikum között egy székelyföldi faluban.

Oláh Sándor tanulmányainak érvelését interjúrészletekkel támasztja alá: „A többségi diszkriminatív viszonyulásmód elleni védekezés stratégiájaként értelmezzük a cigány identitás megtagadását is. A magukat cigánynak valló szülők utódai, akiket környezetük is cigányként ismer, érvelnek ugyanabban a környezetben a nekik tulajdonított cigány identitás ellen. Pl. egy évtizedek óta iparendélyvel rendelkező kiskereskedő családban a férfi - a feleség egyetértő gesztusai kíséretében a következőképpen fejtette ki, hogy ő hova tartozónak gondolja magát: »Én nem érzem magam cigánynak, s megmondom azt is, hogy miért! Azért, hogy a cigány az cigány szavakat s cigány beszédöt használ, anyanyelve a cigány nyelv! Én

pedig csak magyarul tudok, s az ilyen ember cigány nem tud lenni. Az a cigány, aki a cigány anyanyelvet használja, például vannak ezek a hosszúszoknyás restás cigányok, azok szekérral kóborolnak, üvegeket, rongyokat szednek, kéregetnek, na azok cigányul beszélgetnek, azok eredeti, valódi cigányok. Mi nem vagyunk azok, csak nevezett cigányok» (219.).

A szerző következtetéseit a kutatott terület lakosaival folytatott beszélgetésekből vonja le, ezzel hitelessé teszi az elkészített munkát, és érezhetővé azt, hogy nem hipotéziseket állít fel, hanem összegez. Azaz a meglátásuk egyik lehetséges módját mutatja be.

A kötetben tehát az olvasó a KAM korábbi munkáinak tematikus gyűjteményét kapja kézhez, sajnos stiláris, fogalmazási, helyesírási és egyéb felületességeinek kijavítása nélkül. Ebből a kötetből az derül ki, hogy a KAM tagjai számára az antropológia egyszersmind elhatárolódás a bevett szociográfiai, honismereti, történeti és „Erdély-önismereti diskurzustól. Az olvasó azonban nagyot csalatkozik: a kötet nem nyújtja a téma módszeres feldolgozását, s nem szolgál a jelenségek sokrétűségét bemutató megfigyelésekkel, hanem alkalmi, esetlegesen választott esettanulmányok, anyaghiányos gondolatmenetek és olykor éles elméjű vélemények összefoglalását tartalmazza.

Nemcsak a KAM ezen munkái, hanem Csepeli György *Gyöngyhalászat* című bevezetője is hozzájárul ahhoz, hogy az antropológia mibenlétéről terjengő zűrzavar még nagyobb legyen. A következőket írja: „Erdélyről beszélve a romantika szavai tolulnak a nyelvre. Aki nem akar vagy nem bír ezen a nyelven megszólalni, annak marad a hallgatás (9.). A KAM tagjai szerencsére nem esnek abba a hibába, hogy az „Erdély járásokkal Magyarországon elterjedt romantikus látásmódot népszerűsítsék. Kötetükben nem beszélnek a romantika nyelvén, de nem is „hallgatnak.

Az előszónak nem az az egyetlen hibája, hogy nem jellemzi megfelelően a kötet hangját. Abban sem tudok Csepeli Györggyel egyetérteni, hogy „Erdély antropológiai alaphelyzet, melyben akarva-akaratlanul mindenki antropológussá kell, hogy váljék, hacsak nem fut el, vagy nem süllyed el a néma és vak mindennapiság alatti létben (11.). Érthetetlen számomra, hogy Csepeli György mit ért ezen. Erdély falvainak, városainak magyarsága, bár zömmel nem antropológus, mégsem él a „néma és vak mindennapiság alatti létben, sokkal inkább a „zajos és „színes mindennapokban.

Azt sem tartom „pontos megfogalmazásnak, hogy „ha társadalomkutatás ezen a szintéren egyáltalán létrejöhetett, annak antropológiának kellett lennie, hiszen ez az a tudomány, mely ott virul, ahol egy-egy kultúra véget ér (10.). A kulturális antropológia tudományának létező kutatási ága a „saját kultúra kutatása, mely nem feltétlenül „kultúravégeken művelhető. (Nem is beszélve arról, hogy a „távoli sem feltétlenül a „véget jelenti.) Az sem világos, hogy ebben az esetben melyik kultúra „végéről van szó.

Csepeli György ezt írja: „Aki az érzékelés működésére kíváncsi, annak oda kell mennie, ahol a bőrt lenyúzza a sérülés, s a nyers izomból kilógó ideg ingerlékenysége megtöbbszöröződik. Százados szenvedés kellett ahhoz, hogy az egymásba ékelődött kultúrák idegvégződése felszínre kerüljenek. [...] Az antropológia műveléséhez éles szem kell, de ahhoz, hogy igazi szellemi teljesítmény legyen az eredmény, magának az antropológusnak is a megnyúzottakhoz kell tartoznia (10., 11.). Ez a vélemény kétségessé teszi, hogy bármiféle antropológiai vizsgálatot „kultúrán kívüli kutató el tudna végezni. De ez nem így van. Az antropológusnak ugyanis „kívülről is, „belülről is látnia kell az általa vizsgált kultúrát. A „belső látás ahhoz szükséges, hogy megértse, a „külső pedig, hogy értelmezni tudja. Azaz a kutatónak nem kell feltétlenül a „megnyúzottakhoz tartoznia.

Viga Gyula: *Hármas határon. Tanulmányok a Bodrogeköz változó népi kultúrájából. Miskolc, Herman Ottó Múzeum 1996. 338 p. (Officina Musei, 4.)*

A Regio figyelmes olvasója alkalmasint számon tartja, hogy a Tisza és a Bodrog által közrefogott kistáj, a Bodrogeköz - Éger György fogalomhasználata szerint (Regio 4. 1993/3. 34-55.) - afféle „multietnikus határtérség”, melyet nem csak a „periféria sajátos változata(ként), minősített esete(ként)” jellemezhetünk; a „regionalizmus harmadik dimenziója, a kisebbségi/nemzetiségi kérdés” is sajátosan árnyalja e „magyar-szlovák-kárpátaljai hármashatártérség” demográfiai és társadalmi viszonyait. Ez a sajátos földrajzi helyzet pedig- amint azt Hadas Miklós ugyanebben a térségben végzett szociológiai felmérésének indítékait megfogalmazva hangsúlyozta volt (Regio 5. 1994/2. 31-44.) - rendkívüli lehetőséget kínál „az empirikus történeti vizsgálódás számára”: „a kutató szinte laboratóriumi körülmények között elemezheti azt a folyamatot, melynek során a különböző államok intézményrendszere strukturálisan behatárolja az egyes etnikai csoportokba tartozó egyének létföltételeit, életstílusát és pályáivét.”

Az etnográfus Viga Gyula, a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa tanulmánygyűjteményének címébe foglalt „hármashatár”, noha a kötet keletkezése teljességgel független a fenti, szociológiai tartalmú kutatói programoktól, ebben az értelemben is utal a XX. századi államhatárra (és államhatár-változásokra). Nagyobb nyomatkú az utalása azonban arra, hogy az átjárhatatlanná - nehezen átjárhatóvá - merevedett „határtól” függetlenül a népi kultúra hordozóinak együttműködése és elkülönülése értelmében a magyar, a szlovák és a ruszin etnikum, illetve a református, a római és görög katolikus vallás követőinek közvetlen szomszédságát is jelentette/jelenti a Bodrogeköz. Az a sajátos helyzet biztosított tehát Viga számára a néprajzi terepmunkához és a történeti-néprajzi forrásfeltáráshoz - úgymond - „laboratóriumi körülményeket”, hogy évszázadok óta magától értetődően természetes, az emberi létezés egyetlen lehetséges társadalmi közege volt az e tájon lakó, az ökológiai adottságokhoz alkalmazkodó más-más etnikumú egyének számára a gazdasági és a kulturális kapcsolatépítés, kapcsolattartás kölcsönös előnyeinek számon tartása, folyamatos kihasználása.

A nagyjából Szlovákiához tartozó Felső-Bodrogeközben az 1990-es években gyűjtött paraszti emlékezésekre és a Bodrogeköz egészére vonatkozó levéltári forrásokra alapozott tanulmányok és adatközlések a fentebb idézett szociológiai vizsgálatokkal egy irányba mutató, azokat erősítő s történeti távlatba állító hangsúlyos tanulsága, hogy a többszörös határmódosítás alapvetően, s az ott lakók számára korántsem előnyösen befolyásolta a bodrogeköziek - és nem csak a szomszédos államok fennhatósága alá került magyar kisebbség! - mindennapi életét: gazdasági és kulturális esélyeit. Egyrészt a mindig is nehezen átjárható, a szocialista korszakban szinte átjárhatatlan államhatárok az évszázadokon át hatékonyan működő, mert nagy hagyományú árucseré- és munkakapcsolatokat egy csapásra lehetetlenné tették, és minden újabb határmódosítás más-más irányú ilyen kapcsolatok kialakítására kényszerítette a lakosság egészét, főként az abban különösen érdekelt rétegeket-foglalkozási csoportokat. Másrészt pedig ez az államhatárok szabdalta természetes táj mindhárom utódállam szempontjából periferikus határtérségnek számított, ahová valamelyest megkésve, a tradicionális kultúrát lassúbb átszerveződésre kényszerítő módon jutottak el a kényszermodernizáció állami direktívái - de a civilizációs vívmányok is.

Néprajzi megközelítés esetén a feladatvállalásból következő evidencia: ha a szerző nem csupán e periferikus léthelyzetből következő elmaradottságállapot tényeinek rögzítésére törekszik hanem a modernizáció „megkésetttségét” napjaink (s a közelmúlt) népi kultúrájában fellelhető „archaikumok” könnyebb dokumentálhatóságaként, az adatgyűjtés kedvezőbb lehetőségeként is értelmezheti. Abból indul ki adatgyűjtői programja megvalósításakor, hogy a tradicionális paraszti kultúra, noha az árnyalatokban eltérő stílusú-módszerű szocialista

állampárti irányítás valamelyest itt is befolyásolni törekedett, egészében véve mégis régiesebb színezetűnek maradhatott meg a „periférián”, mint ugyanezen államok centrumában, illetve iparosodó, urbanizálódó tájain. Viga hallatlanul adatgazdag, a XX. század utolsó évtizedében már alig-alig remélhető „archaikumok” áradó bőségét kínáló leíró-anyagközlő fejezetei *ennek*, a szaktudományt hatásosan szolgáló nagy lehetőségnek a következetes kiaknázása miatt értékelhető a legtöbbre. Az esetben természetesen, ha az adatgyűjtői teljesítményt többre becsüljük, mint a napjainkban *másutt* gyűjthetőnél régiesebb színezetű „néprajzi adatokra” bízott történeti-néprajzi tanulságok hatásos felmutatásának etnográfusi képességét!

Aki nem csak friss gyűjtésű „néprajzi adatokat” keres a könyvben, illendő felfedeznie, hogy az évszázadokon át hagyományossá szilárdult népi kapcsolatoknak s ezek kényszerű átrendeződésének aprólékos elemzése volt Viga Gyula -maradéktalanul megvalósított! - célja. XVIII-XIX. századi levéltári forrásokra és századunk első évtizedeibe nyúló emlékezésekre alapozva gondosan megvizsgálta, hogy a környezet-átalakítás -az erdők kiirtása, az ármentesítés-miként befolyásolta a bodrogi paraszti gazdálkodás feltételrendszerét, különösen pedig hogyan módosította az állattartás szervezeti formáit és mindennapi gyakorlatát. A mezőgazdasági munkavállalók hagyományos útvonalait-célállomásait, a gyümölcskereskedelem kialakította áru- és termékcseré-kapcsolatokat, a vásáros helyek vonzáskörzetét külön-külön tanulmányban adatolván és elemezvén az eltérő adottságú kistájak-falucsoportok-falvak más-más etnikumhoz tartozó lakóinak a határmegvonás előtti egymásrataltságát és ennek népi tudatosítását: az együttműködés és a munkamegosztás sokszínűségét szemléletes példákat felsorakoztatva dokumentálta. Az eltérő termelési adottságú és árnyalatokban különböző népi műveltséget hordozó bodrogi falvak sztereotip jellemzését fedezte fel a falucsúfoló szövegekben, melyekből - az olykor karikatúrába hajló jellemzés reális magjára, valós tartalmára gondosan rámutatva- feltűnően nagy mennyiségű változatot tett közzé. A vallási előírásoktól befolyásolt (vagy nem befolyásolt) ünnepi szokások leíró ismertetése, az ünnepekhez kapcsolódó köszöntővers-szövegek, valamint az epikum formálódás más-más szintjét képviselő hiedelemadatok, hiedelemelbeszélés-szövegek (több száz igen archaikus adati) azt bizonyítják ebben a Viga által kialakított kontextusban, hogy a felekezethez tartozás is, az etnikumhoz kötődés is meghatározta, karakteressé formálta a folklórhagyományt. Ezzel együtt azonban a manapság gyűjthető bodrogi folklór az etnikus kultúrák és vallásos hagyományok egymásra hatásának is tanulságos példatára.

Ahogy minden jó könyvnek, természetesen ennek is többféle olvasata lehetséges. A *Regio* olvasója, ha annak idején felkeltette érdeklődését a Bodrogi mint „multietnikus határtérség”, mely a történész és a szociológus számára már-már „laboratóriumi körülményeket” kínál az államilag különböző módon behatárolt létfeltételek és életstílus empirikus vizsgálatára, nyilván *azoknak* a kutatói programoknak az etnográfia felkínálta „kontrollanyagaként” fogadja Viga Gyula elemző következtetéseit. Én magam - etnográfus lévén - azért ajánlom inkább a reménybeli olvasók figyelmébe a könyvet, mert az anyagközlésnek-leírásnak, ennek a néprajzban közkeletűen elfogadott, sokak által művelt, ám a szakkutatók által kissé lebecsült „műformának” a példamutatóan szép, remélhetőleg orientáló hatású megvalósulása. Annak látványos igazolása, hogy nemcsak a túlbonyolított nyelvezetű énekes próza, hanem a primer néprajzi adalékok rendszerezett s elemző közlése is lehet adekvát kifejezője az interetnikus kapcsolatok elméleti igényű megközelítésének.

Szilágyi Miklós

Rječ. Časopis za književnost i kultura Hrvata a Mađarskoj.
(Szó. A magyarországi horvátok irodalmi és kulturális folyóirata.) Budapest, Slovenika BT
1996-97.

Rendkívül figyelemre méltó és szerencsésen sokszínű időszaki kiadványt bocsátott útjára a magyarországi horvátok nemcsak lelkes, de egyúttal hozzáértő kis csapata. Az 1996-ban indult és eddig két számot megért folyóirat nem csupán a magyarországi horvátok önkifejezésének eszköze, nemzeti identitásának őrzője, de kimondva-kimondatlanul a horvát-magyar szellemi kapcsolatok újjáélesztésének orgánuma is.

E komplex szemléletmód már az első szám első írásában - a Hadrovics Lászlóval készült interjúbán - is hangsúlyosan jelenik meg. Ez nemcsak a Hadrovicssal készült kevés interjú egyike, de a nemrégiben elhunyt neves tudós utolsó önvallomása is. Az olvasó, túl azon, hogy érzékletes képet kap Hadrovics professzor családi hátteréről, életútjának állomásairól és fordulópontjairól, megismerkedhet a magyarországi kroatisztika XX. századi fontosabb képviselőivel s a tudományág főbb problémáival is. Egyebek között azzal, hogy mi az oka annak, hogy a horvát-magyar kapcsolatok századunkban rendkívüli módon meggyengültek. A színesen mesélő professzor egyik legérdekesebb története, amelyben elmondja, milyen nyelvi elemekből jött rá arra, hogy a Trója-regény szerb változatának alapja egy magyar nyelvű variáns lehetett. Az interjút, amely nemcsak a magyar tudománytörténet szempontjából, hanem a horvát-magyar kapcsolatok horvátországi kutatói számára is jelentős, Hadrovics professzor műveinek válogatott bibliográfiája egészíti ki. Hasonló szellemiségű és hasonló tanulságokat hordoz a Lőkös Istvánnal készült beszélgetés is - amelyet ugyancsak válogatott bibliográfia zár -, csak hogy amíg Hadrovics a nyelvészetre, Lőkös, a nemrég megjelent horvát irodalomtörténet szerzője a kulturális és irodalmi kapcsolatokra összpontosítja figyelmét.

Póth István, az ELTE szláv tanszékének nyugalmazott tanára többrészes tanulmányban első ízben ad áttekintést a XVI. századdal kezdődő magyarországi kroatisztika történetéről, míg Fried István Miroslav Krležáról szóló, komparatisztikai szempontú tanulmánnyal képviselteti magát. A horvátországi irodalomtudományt Josip Pavičiaaenak, a pécsi egyetem horvát lektorának Ivan Aralica horvát íróról szóló tanulmánya, illetve Irvin Lukežiaaenak, a rijekai (Fiume) pedagógia főiskola tanárának a Bibliának a gradiscei horvátok irodalmában és kultúrájában betöltött szerepét elemző írása képviseli.

A lap második számában három írás foglalkozik Josip Gujaš Džuretin magyarországi, magyar és horvát nyelven alkotó költő, történész tevékenységével. Történetírói munkásságával kapcsolatban - ma, amikor például mind a szlovák, mind a magyar értelmiségiek körében igen gyakran az egyoldalú értékelés dominál egymás törekvéseinek megítélésében - érdemes hangsúlyozni példaszerű elfogulatlanságra valló törekvését, hiszen az erőszakos magyarosítással éppúgy foglalkozik, mint a szlavóniai magyarok nemzeti identitásuk megőrzéséért folytatott küzdelmével.

Ugyancsak sokszínű a szépirodalmi művek bemutatása. Így, amíg a horvátországi olvasó érdeklődését Esterházy Péter írásának egy részlete és Pilinszky János versei kelthetik fel, a recenzens felfigyelt arra, hogy a horvát szerzők között a magyarországi horvátok versei és novellái éppúgy szerepelnek, mint a szarajevói, horvátországi és ausztriai írók, költők, sőt egy Tótszerdahelyen, illetve egy Amszterdamban élő költő művei.

Végül a szerkesztők műfaji teljességre törekvését igazolja egyrészt az, hogy két írás is foglalkozik a pécsi horvát színház Don Quijote-előadásának értékelésével, illetve hogy B. Finka horvát akadémikus, nyelvész bemutatja Nyomárkay István *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen* című kötetét. Finka kiemeli, hogy a szerző - az ELTE szláv tanszékének vezetője - Hadrovics munkásságának folytatója.

Amint az az elmondottakból is kiderül, a folyóirat szerkesztőinek teljes mértékben sikerült elkerülniük azt a veszélyt, hogy csak egy szűk kör provinciális hangvételű lapját jelentessék meg. A *Riječ* joggal remélheti, hogy a szélesebb horvát közönség érdeklődését is sikerül felkeltenie, hiszen nem egyszerűen összhorvát igényű, de a közép-európaiság oly sokat emlegetett gondolatát is példászerűen képviseli. A magam részéről bízom benne, hogy a támogatók- köztük a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány éppúgy jelen van, mint a magyarországi horvátok két érdekképviselői szerve - hosszú időre biztosítják ezen igényes és szép kiállítású folyóirat megjelentését.

Szilágyi Imre

Tomiš, Karol: Szlovák tükörben. Tanulmányok a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok tárgyköréből. Budapest, Regio 1997. 90 p.

Nagyon jó könyv. Karol Tomiš szlovák irodalomtörténész már régóta kutatja nem egyszerűen a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatokat, hanem a fejlődési párhuzamokat, tipológiai hasonlóságokat is, tehát összehasonlító irodalomtörténetet művel. Ebben a kötetben magyarul tartott előadásait és magyarul megjelent cikkeit gyűjtötte össze, van olyan is, amelyik itt jelenik meg először. Elsőrendűen a XX. századi kapcsolatokkal foglalkozik, de olykor az előző századra is visszatekint. Bevezetőjében a kutatás szlovák előzményeit vázolja fel Pavol Bujnáktól Rudolf Chmelig, többek között egy 1969-es szomolányi konferenciát, amely ezt a kérdéskört járta körül.

Az első tanulmány a magyar irodalom szlovák fogadtatásában három korszakot különböztet meg: az első a dualizmus utolsó évtizedei, amikor még szlovák részről nagy volt az ellenszenv, a második a két világháború közti korszak, amikor megint az ellenszenv miatt kevés volt a visszhang, a harmadik az 1949 utáni korszak, amikor politikai okokból favorizálták ezt a témakört. Petőfi költeményeinek szlovák fordításáról szólva is ez a három korszak köszön vissza, Petőfiben sokáig a renegátot látták, és ezért nem szerették. Az első jó fordításokat a nagy szlovák költő, Pavel Országh-Hviezdoslav jelentette meg, de a forradalmi verseket nem fordította le. Tomiš bemutatja a *Dalaim* című költemény két szlovákfordítását is, Viliam Pauliny- Tóthét és Hviezdoslavét, persze az utóbbi sokkal jobb, és az eredetihez formailag hűbb.

Nagyon érdekes a két irodalom 1900-1920 közti tipológiai sajátosságainak az összehasonlítása. Nagyjából hasonló korú költők és írók szerepeltek ekkor, akik a középosztályból származtak. A hlasisták rokonszenveztek a Huszadik Század Körével, mert Jászi Oszkár kiállt a nemzetiségek ügye mellett. Budapest mellett Prága és Bécs közvetítette a szlovákokhoz a modern nyugati irodalmakat. Az irodalmi életnek a magyaroknál egyértelműen Budapest a központja, a nehezebb helyzetben lévő szlovákoknak ilyen központjuk nem volt, Túrócszentmárton túl konzervatív volt. A Slovenská moderna hasonlít a magyar irodalom nyugatos áramlatához, Ady Endre és Ivan Krasko közt is lehet párhuzamokat találni. Mindkét irodalom többféle külső hatásra reagált.

Hasonló témájú a *Nyugat* szlovák fogadtatását tárgyaló tanulmány. 1918 előtt a szlovákok nagy rokonszenvvel fogadták, megint Jászi kerül itt elő. Ady hatásával csak Vladimír Roy esetében lehet számolni. 1918 után Ady mellett a szlovák költők a többi nagy nyugatost is kezdték értékelni. A második világháború alatt, megint csak politikai okokból, teljes volt az elutasítás, 1949 után újból értékelték. Ehhez kapcsolódik Ady helyének meghatározása a szlovák irodalomban. Hviezdoslav még nem értette Ady forradalmiságát. 1949 után Emil Boleslav Lukáč, Ján Smrek és Valentin Beniák, tehát a korszak legjobb szlovák költői

lefordítottak számos Ady verset, esztétikailag is kiváló tolmácsolásban. 1959-ben Ady prózájából is jelent meg szemelvényes kötet, de publicisztikája ekkor még ismeretlen.

Adytól eltérően, akit eleinte a szlovák irodalom vegyes érzelmekkel fogadott, József Attila recepciója a kezdetektől egyértelműen pozitív volt, de csak halála után indult meg. Megint Lukáč, Smrek, később Beniák fordítottak és jelentettek meg köteteket, kétharmadrészben ugyanazokat a verseket, tehát össze lehet vetni a tolmácsolást, Smrek a pontosabb fordító. Ma kellenének fiatalabbak, de csak Vojtech Kondrót fordított két töredéket.

A többször emlegetett Lukáčnak külön tanulmányt szentelt Tomiš, mint az irodalmi értékek közvetítőjének. Felvázolja pályáját is: magyar gimnáziumban szerezte nyelvismeretét, a háború idején fontos közéleti szerepet játszott. 1941-ben már megjelentetett egy Ady-kötetet, 1943-ban pedig *Na brehu čiernych vôd* (Fekete vizek partján) címen modern magyar költői antológiát adott ki, amely akkor heves bírálatot kapott. 1945 után Petőfi *Apostolát* fordította le, utószóban értékelte jelentőségét.

Az utolsó tanulmány az 1918 utáni csehszlovákiai magyar emigráns írók szerepét mutatja be a csehszlovákiai magyar irodalom kibontakozásában, amelynek nem voltak olyan hagyományai, mint az erdélyinek. Az oktobristák és a kommunisták (akik később a Szovjetunióba emigráltak) emelték ki a provincializmusból az itteni magyar irodalmat.

A szerző természetesen elsősorban a magyar irodalom szlovák fogadtatását mutatja be a magyar közönségnek. De nemcsak a magyar közönség miatt, hanem egyszerűen azért is, mert a szlovák irodalom magyar recepciója még 1949 után is elég gyér. Éppen ezért a kötet alkalmat adna valamiféle magyar önkritikára. Ezért is jó, hogy a Regio kiadta ezt a könyvet.

Niederhauser Emil

Idős Boglár Lajos: Magyar világ Brazíliában - a múlt századtól 1942-ig. Budapest, Szimbiózis Alapítvány [1997] 144 p., 74 fénykép

„Az első időben nem ismerték a maláriát. De azután egyszerre csak megjelent az esős évszakban kiszáradt Itararé folyó völgyében a trópusi betegség, és levette a lábáról a kolóniát. (...) Amint azután a betegségből úgy-ahogy kiláboltak, a legnyomorúságosabb magyar családok egymás után hagyták el a telepet. Eppen a követi látogatás idején talákoztam egy ilyen karavánnal. Csontra száradt bőrükkel, beesett szemekkel, rongyokba burkolt gyermekeikkel, mintha csak Dante purgatóriumából ideszakadt figurák lettek volna ezek a kivándorló magyarok!”

Így ír, s hasonlóan élménydús részletekkel mutatja be a brazíliai magyarvilágot most kiadott könyvében idős Boglár Lajos, aki 1927-től 1942-ig a brazíliai Magyar Királyi Konzulátust vezette São Paulóban. A több mint fél évszázada keletkezett kézirat valójában nem csupán egyik (eddig föl nem fedezett opusza) a két világháború közötti magyar értelmiség memoáirodalmának, hanem módszeres, sokoldalú és hiánypótló dokumentuma a „világmagyarság” egy korántsem apró diaszpórájának. A trópusi ország századunk első felében (s főként első évtizedében) még „feltöretlen” talaján, a végeérhetetlen őserdőben s a rohamosan növekvésnek induló világvárosok (São Paulo, Rio de Janeiro) perifériáján letelepített jómagyarok voltak azok a „honfoglalók”, akiknek telepes kolóniáit a szerző féltő gonddal látogatta végig, és támogatta iskolával, tankönyvekkel, kereskedelmi kapcsolatokkal, jó szóval és jogsegéllyel egyaránt.

Megint egy könyv, melyben a magyarság „nagy M-mel” és még nagyobb hazafisággal van jelen? Ismét egy újrafelfedezett „exportált” nemzettudat valahol a világ végén?

Nehéz a tagadó választ megadni ezekre a (korántsem ok nélkül) gyanakvó kérdésekre. Rendre előfordul, hogy a magyarországi rendszerváltást megelőző fél évtizedben induló „identitáskeresés” nevében a külföldre szakadt vagy épp a trianoni határokkal külszországba szorult magyarság hogylétére, létszámára, identitástudatára, „hazavágyó” érzelmeire tényleges ismeretek nélkül hivatkoznak a lelkesült honfiúi érzelmektől felhangolt literátorok, s e képzelt vagy akár valós érzelmi anyagot hivatkozási alapnak tekintik a politikusan gondolkodók, vagyis hol irigykedő, hol sajnálkozó, hol felhangolt minősítésekkel illetik azokat, akik a történelem évszázados viharaiban kitántorogtak a világ megannyi tájára. Ám épp e miatt az „újmagyarkodó” közfelfogás miatt is igen fontos esemény ennek az 1943-ban kelt kéziratnak a közrebocsátása. Hiszen oly kor tanúja írta, aki eredetileg közgazdászdoktor, külügyminisztériumi munkatárs, majd milánói konzuli hivatalnok s végül brazil követ volt, aki tehát látott, kutatott és cselekedett, maga is megszenvedve Magyarország hadba lépését a németek oldalán, ám aki mindemellett értő, gondolkodó és tetterős személyiség lévén nemcsak „felpanaszolni” volt képes a brazíliai magyarok számkivetettségét, hanem megérteni, óvni és bemutatni is megpróbálta azt.

A Magyar világ Brazíliában. A múlt századtól 1942-ig című kötet így nem csupán egy kormánytisztviselő látogatási naplója, publicista élménybeszámoló vagy szárazon tudományos ismeretterjesztő mű, hanem - a szerző szabadkozásai ellenére valódi tudományos értékkel fényeskedő munka. Lehetséges, hogy akadémiai mércével mérve ma már nem lenne könnyű a szerző korabeli megfigyeléseit szabályos értekezésként megvédeni - s idős Boglár Lajos maga is szabadkozva írja: „Ez az egész mű nem tart igényt tudományos értékszerűsége” -, ám mégis feltétlenül forrásértékűnek kell nyilvánítanunk a kötetet.

Talán a legfelszínesebb, ugyanakkor kétségtelenül a legkinálkozóbb kérdés az lehet: mi a csudát kerestek a magyarok a XX. század hajnalán Brazíliában? S egyáltalán kik voltak ezek a magyar telepések, honnan jöttek, és hová jutottak?

A szerző válasza több mint kimerítő, még ha imitt-amott szerényen mentegetőzik is a maga vállalásának korlátain: „e hangzatos antropológiai cím alatt meghúzódó szerény elmélkedés sem akar többet, mint csupán néhány olyan körülményre rámutatni, amikből arra következtethetünk, hogy a Brazíliába került magyarság hazai származási tájak szerint milyen embertípushoz tartozik. továbbá röviden ismerteti azt, hogy magyarjaink itt, Brazíliában milyen környezetbe kerültek, és milyen embertani vagy etnológiai hatásokkal kell számolniuk. A Brazíliában összegyűlt nyolcvanezer főnyi magyar a hazai területnek annyi különböző tájáról származott, hogy róla egyöntetű antropológiai képet adni nem könnyű. Miként Csaplovics János már 1825-ben elmondta, hogy embertanilag »Magyarország Európa kicsinyben«, ugyanúgy elmondhatjuk a brazíliai magyar kolóniáról, hogy az faji sokféleség szempontjából a kicsinyített Magyarország.” S a szerző e szerény felvezetés után sorra veszi az 1908 és 1929 között bevándorló félszázezer magyar származási helyét, brazíliai letelepedését, nagyvárosi csoportjait, őstermelő településeit, nyelvi és kulturális beilleszkedését, hitéletét, egészségi állapotát, egyesületeit és munkavállalói helyzetét, inséges állapotát és sikereit, felrajzolva végül a perspektívákat is.

A kötet egésze a „Magyarország felfedezése” sorozatba illő szociografikus, történeti és empirikus tapasztalatokra épülő anyagként, kivételes tömörséggel tekinti át az Amazonas őserdőiben, a Rio Grande völgyeiben, São Paulo kereskedelmi, ipari és kulturális életében lassan otthonra lelő menekült, illetve reménykereső magyarságot, melyet nagy földbirtokokat és biztos sikert ígérő ügynökök csábítottak át az óceánon - hogy azután vasút menti lakás, háztulajdon és biztos megélhetés helyett őserdei ösvénynyírásra, erdőirtásra és papaja- vagy kávéültetvényi munkára fogják be őket. A szerző összegyűjtötte adatok alapján „a Brazília felé irányult kivándorlásnak a legtöbb magyar vért Erdély és Bácska adta”, főképpen az első világháborút követően, amikor az utódállamokból tömegesen menekültek új életutat keresni az ellehetetlenült sorsú népek. Mindezt idős Boglár

Lajos oly körültekintő forrásfeltárással, józan beclésből származó mérésekkel (például egyházközségi adatok, útlelvizsgálati jegyzőkönyvek, bérlakó-nyilvántartások, teleklevelek és hivatalos statisztikák alapján) teszi, hogy adatai felől cseppnyi kételyünk sem lehet. Mi tagadás, nemigen szokhattunk hozzá, hogy a magyar külképviselet két világháború közötti funkcionáriusai aprólékos, félszáz fotóval illusztrált művet alkossanak, így rendkívüli értékű anyagként értékelhetjük ezt a munkát. S ami az átlagos történeti, magyarságismereti, hungarológiai érdeklődésű olvasó számára különösen izgalmas lehet, az nem más, mint az alapkérdés: mi a csudát keresett 56 ezer magyar lélek Brazíliában - épp ezt válaszolja meg a szerző oly impozáns részletességgel, hogy szinte lehetetlenné teszi magát a műfaj-meghatározást is. Javarészt egy kolonizálódási (kivándorlási-betelepülési-benépesítési) folyamat történeti dimenzióiról kapunk hiteles összegzést. Azonban a társadalmi körülmények leírását illetően gazdaságszociológiai megfigyelés éppannyi van a kötet lapjain, mint kultúrakutatási, etnoregionális, kisebbségpolitikai vagy faluszociológiai észrevétel. Egyszerre nyújt antropológiai nézőpontot és demográfiatörténeti vázlatot, művelődésszociográfiát és lokális nyilvánosságtörténetet, diplomáciai kordokumentumot és etnográfiai útmutatást. S mindezt a kor társadalomtudományi íráshagyományának színvonalán, úgy, ahogyan akkoriban Magyarországon is alig tucatnyian írtak társadalomrajzot. Ezenfelül - bár mind kevesebbet kéne ezt hangsúlyozni, hiszen csupán a magunk korlátos tudása világlik elő, nem több - idős Boglár Lajos igen nagy mértékben segít felfogni, elfogadni s a kor viszonyaihoz arányítva tudomásul venni, hogy miként is alakulhatott így ez a magyar áttelepülés, és miként maradt elviselhető az otlét, az asszimilálódás kényszere, a hazától távoli egzisztenciateremtés, a „pionír” lét.

Mert hogy mit jelent évi 300 esős nap egy békési zsellérnek, a cukornádcseplés egy szlavóniai gazdának vagy a kávétermelés egy budapesti félproletárnak, illetve hogyan boldogul a telekspekulációkkal, trópusi betegségekkel vagy a portugál nyelvvel az „egyszeri magyar” földműves - azt mind részletekbe menően megtudjuk a könyvből. Kiderül, hogy a kávéültetvényekre telepített vándorok egy részéből gyári munkás lett, vagy jól kereső iparos, saját házzal rendelkező városi polgár akár, akinek otthonról hozott munkaképessége, takarékos életmódja, kelet-európai találékonyasága és kitaró derűje véletlenül egybeesett a brazil fejlesztési programok fősodrában megkapaszkodó másik kéttucatnyi náció számkivetettjeinek helykeresésével. Vagyis a jómagyar egyfajta versenyhelyzetben is „pályaképes” tudott maradni, de minden személyes sikere ellenére jobbára egyetlen fő cél érdekében tette, amit tehetett: a hazatelepülés vagy legalább az otthon maradtak támogatása lebegett a szeme előtt. A brazíliai Mátyáskirályfalva, Rákóczifalva, Szentimrefalva, Boldogasszonyfalva, Árpádfalva s a többi telepesfalu magyarsága; továbbá egyleteik, műkedvelő köreik, hitéleti gyakorlatuk, bármennyire is a végleges megtelepedést és az egyre sikeresebb életvitelt jelentették, mégsem tudták feledtetni a világgazdasági válság utáni visszatelepülés reményét.

A szerző művének utolsó fejezetében meg is fogalmazza a kérdést: mi várhat) a brazíliai magyarságra? Mint minden kivándorló magyar, a Brazíliába induló is azzal a feltevéssel távozott külföldre, hogy „ha majd a kivándorlást előidéző okok, mint például a gazdasági helyzet, a politika, vagy egyéb, a boldogulást akadályozó körülmények megváltoznak, vagy amikor egy kis vagyonszerzéssel jobb sorsot remélhet, a hazájába visszatér”. A legáltalánosabb eset azonban mégis az, hogy „a hajdan ideiglenesnek indult kivándorlás a legtöbb esetben végleges megtelepedéssé vált”. A brazíliai magyarság, e mintegy húszezer családnyi népesség sorsa is azon áll, hogy a kormányzatok tervei milyen mértékben tartalmazzák a tengerentúli magyarság hazatelepítésének szándékát és forrásait, illetve másik oldalon épp azt, hogy az asszimilációs szándékoknak miképpen tud ellenállnia beolvadásra ítélt népesség. A brazíliai körülmények között minden betelepülőre teherként nehezednek a „külső beolvasztási eszközök”: a törvények, rendeletek és közigazgatási intézkedések,

melyek nehezen elviselhetők, de a konzervatív s nemzeti hűségéről csak egyféleképpen gondolkodó magyarság számára nem veszélyesek, mert az dacossá, elzárkózóvá és passzívva válik, mihelyt betolakodó hatás éri, sőt, mindez még föl is erősíti óhaza utáni vágyakozását. Veszélyesebb viszont a lelki hatásokra épülő beolvasztás: amint az asszimilációs folyamat előnyeiről sejtelve támad, a magyar is megszeretni kész a szívélyesen befogadni hajlamos országot, s a kivándoroltak második nemzedékéről szinte büszkén vallja: ő immár „brasileiro” lett. Kialakul a kettős kötődés: ott is kőházat épít magának, megszereti a befogadóan viselkedő őslakosságot, s az amúgy sem a meggazdagodás vágyával kivándorló egyre kevésbé lesz képes saját erejéből visszavándorolni, ha Brazíliában nyugodtabb hajlékot, több földet, kistulajdont, boltot szerzett már, vagy több szeretetre talált, mint amennyit idehaza megkaphatott.

Az utóbbi lehetőség, különösen az 1937-38-as esztendőkből, semmiféle akadályba nem ütközött, '38 után azonban rendeletek korlátozták a mozgásszabadságot, brazil földön született gyermeket nem lehetett kivinni az országból. Tetézi ezt a merev intézkedést az is, hogy „Brazília és az európai kontinens között olyan vándorlási fluktuáció indult meg”, amely Brazíliának rendkívüli módon jót tett, s ez a legújabb kori népvándorlás látszólag mégis a bevándorlók mentalitásával ellentétes következményekhez vezetett. Mert bár a Brazíliában gyökeret vert és az országot megszerető bevándorlók végeredményben boldogtalanok voltak, amikor hazájuk elhagyására kényszerültek, megélhetésük javuló gazdasági együttthatói végül is elvették „szentimentális tartalmát” az óhaza fogalmának, s arra készítették őket, hogy az „ősi földre való visszatérést megvalósítani” egyre kevésbé törekedjenek. Java részük több-kevesebb sikerre is jutott, amit elhagynia oktalanságnak látszott, s mivel a honi társadalom hazahívó ereje gyengült, vezető emberei már nem próbáltak gondoskodni róluk, megtalálták lehetőségeiket odakünn is.

Napjainkban a magyar kolóniáknak romjai is alig léteznek Brazíliában. A minap előfordult, hogy a hajdani magyarságról emlékiratait kötetformán rögzítő magyar kormánytisztviselő fiának, a néprajzos-antropológus ifjabb Boglár Lajosnak adta föl a leckét egy brazil városka polgármestere: szerezzen valahonnan egy magyar koreográfust, mert a helyi magyarok kései ivadéka a kilencvenes évek végén ismét magyar táncokat akarnak tanulni..

A brazil magyarság első telepeseinek, a századunk első harmadában kivándorló magyaroknak a történetét megíró szerző 1943 decemberében így összegzi szándékát: „E könyv megírásánál engem ugyanazon elv vezetett, amit a brazil magyarral való közel másfél évtizedes együttélésemben vallottam: hogy az ember az általa hirdetett igazságot, eszményt valóban higgye is! Én hittem a Istent, hittem a család szentségét, hittem és példaadóan gyakoroltam a szeretetet, a tisztesség erényét és a külföldi magyarokat egybefogó nagy eszményt: a hazaszeretetet.”

A kötet lapjain megnyilatkozó szerző szerénysége azonban nem volt kisebb tudományos igényénél. Amit írása nyújt, az nem pusztán a magyarság, a száműzöttek, a tengerentúli szerencsepróbálásra kényszerítettek egyféle krónikája, hanem magának az embernek a szeretete és az emberi léthelyzetek megértésének, a kultúra és az élet teljességét megismerni vágyó tudományosságnak is emelkedett, méltó és tiszteletet ébresztő lenyomata Nagy szerencse, hogy e mű az óceán s a történelem viharain át épségben megmaradt. S köszönet illeti azokat is, akik megőrizték, és most immár továbbadták. Ha lehet - bármily szimbolikus értelemben is - méltó „hazatérése a brazil magyarral, ennél pompásabb formában aligha sikerülhetett volna.

A. Gergely András